

ПРОСВІТНИ ЛЮТКИ.

ОПОВІДАННЯ
ВАСИЛЯ ЧАЙЧЕНКА.

У ЛЬВОВІ, 1918.

КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА

З друкарні Ілуковського Товариства ім. Шевченка

ТРОЄВИТНІ ЛМЕТКМ.

Борис Гривченко (Василь Чайченко).

1. Олеся.
2. Каторжна.
3. Нелюб.

Борис Грінченко (Василь Чайченко).

Властивим родовим назвищем письменника, що його оповідання пускаємо отже у світ новим наворотом у „Просвітних листках« є Борис Грінченко. В літературі відомий він під прибраним письменським іменем: Василь Чайченко.

Родив ся 1863 року в Харківщині. Походив із панської сім'ї, у якій щоденною розговорною мовою була мова московська. У пизній гімназії попались йому у руки українські книжки: »Енеїда« Котляревського і »Приказки« Гробінки і тоді пізнав він красу рідної мови. Великий вплив мав на нього Шевченковий »Кобзар«, під впливом якого Грінченко почав писати українською мовою. За молоду мусів кинути науки і канцелярською працею заробляти собі на жите. Довгий час був також учителем на селі. При кінці життя поселив ся у Києві. Ще 1880 року почав Грінченко писати українською мовою і свої твори: поезії, оповідання, повісті і драми поміщував у різних галицьких, буковинських і українських часописах і виданнях. Крім того пускав у світ також книжочки для науки дітей і народу різного змісту, Велику заслугу поклав також зладженнем і виданнем Словаря української мови у чотирох томах. Головна сила Грінченкового талану у його більших повістях і менших оповіданнях

У більших повістях («Сонячний промінь», «На розпутті» «Під тихими вербами»), малює Грінченко цікаво і вірно різні образці з українського народнього життя і побуту і пересуває перед нашими очима різні постаті; а у менчих оповіданнях з народнього або дитячого життя вказує на високі і гарні приміри посвяти для ріднього народу («Олеся») то знову родинної любови («Сестриця Галя»). Твори Грінченка збагатили повійну українську літературу, а немала його заслуга у тім що своїми книжочками, які видавав для народу, чимало причинив ся до поширення народньої освіти. Різнородна й богата його літературна та наукова праця заповнида йому одно із перших місць між українськими письменниками.

О л е с я.

Се було давно, ще тоді, як Україну шарпали Турки і Татари, а гетьмани українські ходили з козацтвом бити ворогів.

Тоді на Волині було невеличке село. Вкруг села були ліси. В селі жили прості люди хлібороби. Як би не Татари, то їм жити булоб не погано. А то часто й густо набігали Татари. Вони грабували, палили й руйнували села. Старих та молодих убивали, а молодших брали в неволю і продавали рабами на тяжкі роботи Туркам. Іноді гнали Татари з України тисячі безщасних людей.

У сій слобідці довелось зазнати лиха, але, поки ще Бог боронив, тільки один раз. Вона заховала ся в лісах і знайти її було не легко.

Край слобідки стояла невеличка хатка. Коло її пишавсь рясний садок. У садку гули бжолі. Там була пасіка.

У сій хатці жив старий дід, Данило. Колись він козакував, був у неволі турецькій, але визволивсь відтіля. Тепер він жив дома, пасічникував. Жінка його давно вмерла. Він прийняв до себе двоє сиріт: дівчину — Олесю і хлопця — стрибунця Михайлика. Олеся була вже величенька дівчина, років 16.

Дід був щасливий з дітьми, а діти були щасливі з ним. Діти дуже любили, як дід балакав з ними. Він розказував їм про Україну, про Січ, про гетьманів. Він розказував їм про турецьку та татарську неволю. Бувало сидить дід у пасіці, робить щонебудь коло вулія або там граблі чи

що. І Михайлик теж щось ту майструє, і дівчина, Олеся, сидить з шитєм. Сонце сяє, пташки щебечуть, бжолки годуть, а Михайлик:

— Розкажіть, дідусю, про неволю турецьку.

А дідусь:

— Та я вже розказував, — тиж чув.

А Михайлик та Олеся:

— Ще, ще, дідусю! Так гарно слухати!

І дід починає оповідати, а діти слухають і очий не зведуть з його. Олеся схилить чорняву головоньку на руку, а Михайлик стрибунець, уже не стрибає, а теж сидить та слухає.

А дід розповідає, як був він у турецькій каторзі:

— Три роки був я в каторзі турецькій прикований до місця. А каторга, се корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину. А за те наші голі плечі раз-у-раз списували доглядачі нагаями та колючою червоною таволгою.

— І кров текла? — скрикує Михайлик.

— Текла, — каже дід.

— Яб їх усіх побив, тих Татар та Турків проклятих! — гукне хлопець, стискаючи кулаки.

Олеся нічого не скаже, тільки все обличчя її зблідне, А дід далі:

— Покалічено тоді мене добре. Як визволили мене козаки, — не здатний я вже був козакувати. Вернувсь я до дому. Тут я ваших батьків зазнав: і твого, Олесю і твого, Михайлику. Ви були сусіди; Михайлик був тоді ще дуже малий — років до два йому було. А тобі, Олесю, років з сім було, і ти бігала вже швиденько. Жили ви гарно. Коли набігла Татарва. Що тут казати? Відбивались ми люто, та нічого не вдіяли. Село Татари спалили, багато людей повбивали, багато у неволю забрали. А дехто повтікав. Оці втікачі вернулись сюди потім, тай знов тут побудувались. Мене вдарено чимсь важким по голові — я і впав. Але і я не вмер і в ночі очутив ся. Дивлюсь — місяць світить, видко. Тихо скрізь. Коли гляну круг себе,

аж я на пожарині, а круг мене трупи, трупи... Прийшов ранок. Пішов я поміж трупами і знайшов тебе, Михайлику. Ти лежав і плакав біля мертвої матері. Тут і батько твій був з розрубаною головою.

— Прокляті! Ой прокляті! — скрикує Михайлик.

— І твій тут батько й мати були, Олесю, — мертві... А тебе вже я потім найшов у лісі. Ти забігла якось туди. От і все.

— Змовкне дід. Олеся сидить — не ворухнеться. У неї обличчя бліде, в очех палає вогонь. Дід гляне на неї тай похитає головою:

— Гай, гай! — каже. Засмутив я тебе, моя ясочко! Але щож робити? Без лиха не проживемо. Не журіть ся діточки: ваші батьки полягли доброю смертю, рідний край боронючи. Кождий чоловік повинен боронити від всякого ворога свою рідну країну, не жаліючи свого життя.

— Еге, не жаліючи свого життя!... — промовить дівчина тихо, тай замислить ся ще дужче і кілька день замислена ходить.

Ото одного разу була неділя. Олеся з Михайликом лагодились іти в ліс по ягоди; а дід казав:

— Глядіть, діточки, далі від багновища, а то лихо буде.

У лісі було величезне болото - багновище. Іноді, не знаючи, надбрєде на него людина та й утоне. Дід і боявсь, щоб і з дітьми чого не було. Олеся каже:

— Не бійтесь, дідусю: хиба ми не знаємо? А Михайлик стрибунець і собі тоненьким голосочком:

— А вжеж знаємо!

Побрали діти глечика та й пішли. Дід довго дививсь їм у слід.

Михайлик каже:

— Олесю, сестричко! ходім аж на той бік лісу! Ліс не можна було перейти, бож болото

там було серед лісу. А обходити далеко, верстов шість. Олеся каже:

— Алеж се далеко.

— Нічого! — каже Михайлик — так ягід там багато. Ходім голубонько!

— То й добре! — каже Олеся.

І вони пішли. Вони не увійшли в ліс, а пішли по узліссяю. З одного боку був височезний старий темний ліс. А з другого боку простягався степ. Дівчина і хлопець ішли швидко. Вони вже верстов на пять відійшли від дому. Коли се Михайлик скрикнув:

— Глянь, Олесяю, — що се таке?

Олеся глянула. Серед степу їхали люди. Вони були верхи. То були не наші люди. Острроверхі шапки маячили здалека. Таких шапок наші не носять, Олеся багато чула дечого від діда. Вона пізнала сих людей: се були Татари.

Татари! Вони приїхали на Україну палити села, вбивати або в неволю забирати людей. Ось-ось вони побачать їх і заберуть. Олеся ухопила Михайлика за руку і мовчки потягла в куші.

— Що таке? що таке? — питався Михайлик.

— Цить! Татари!

Михайлик так і занімів. Острах обняв його такий, що він і слова не міг вимовити. Олеся зза кушів бачила, як Татари їхали просто на ліс, як поводили сюди й туди головами. Се вони шукають, де слобода. Ще кілька часу, і вони знайдуть її... Що тоді буде?...

Село запалють, людей повбивають... І дідуся вбють... Боже мій! треба бігти, треба сказати!... Алеж Татари їдуть кіньми: вони доїдуть швидче, ніж вона добіжить. Якби вони тут загаялись!... Та як-же те зробити, як се їй зробити?

Бідне серденько у Олесі мучилось. А Татари нідіздили все ближче та ближче... Уже видно погані обличчя... І відразу Олеся надумалась!...

Вона вхопила Михайлика за плече:

— Братіку, біжи лісом до дому, скажи дідусеві, що ідуть Татари! Чуєш!

І вона побтрусила хлопця за плече. Він немов прокинувся з того і глянув на дівчину.

— Біжи, а то дідуся вбють.

— А тиж? спитав хлопець.

Олеся штовхнула його, щоб біг, і каже:

— Я знаю сама, що зроблю, не бійсь! Ніколи балакати — біжи!

Хлопець не думав довго. Він кинувся у ліс і побіг з усієї сили. Олеся зістала ся сама. Вона постояла ще кілька хвилин. Обличчя її було бліде. Але вона не бояла ся. Вона вийшла зза куща і пішла попід лісом зовсім не в той бік, де була її слобода. Вона йшла так, мов не бачила Татар. Але Татари її побачили. Вони кинулись до неї. Олеся скрикнула і побігла що-сили далі. Та бігла вона не довго. За хвилину Татари наздогнали її, щось закричали, загукали, ухопили. Їх було чоловіка 30. Вони зупинились і почали проміж себе балакати. А далі один високий підійшов до дівчини. Він забалакав по нашому, але так погано, що дівчина ледви зрозуміла, що він каже:

— Хороша дівчина! Хороша дівчина! Ми тобі нічого не зробимо, пустимо на волю, тільки ти нам покажи, де тут єсть слобода.

Олеся каже:

— За лісом. Отсей ліс перейти та й слобода по той бік.

А Татарин їй:

— То ти пас проведи сим лісом, а то ми дороги не знаєм.

Олеся каже:

— Проведу!

А Татарин знов:

— Та не одури, не тікай! А то бачиш отсе?

І він виняв з піхов криву остру шаблюку і лиснув нею перед очима дівчини. Бачиш отсе? голову зрубаю!

Олеся каже:

— Бачу.

Олесі накинули на шию аркан. Високий Татаран узяв той аркан у руки, пустив дівчину поперед свого коня і каже:

— Веди!

Олеся повела. Але вона йшла зовсім не в той бік, куди Михайлик побіг. Вона ще трохи обійшла ліс, тоді найшла стежку, що бігла у ліс з степу, і пішла по ній. Татари їхали слідком за нею. Де далі, ліс усе густійшав; Олеся вела ворогів просто в середину лісу, де було болото. Вона вела й думала: „Чи добігже Михайлик до дому? Чи сказав же дідусеві? Ох хочби міні довше поводити бісурменів, поки він добіжить“.

І вона йшла тихо, іноді звертала у бік, тоді знов назад верталась. Татари сердились, а високий кричав:

— Що ти плутаєш? Веди гарно, а то ось.

І він показував рукою на шаблюку.

Дівчина казала:

— А ось зараз ліс скінчить ся, там й слобода.

І вона вела далі. Ліс зробив ся страшенно густий. Алеж Олеся добре його знала. Вона так часто ходила сюди по гриби, по ягоди. Вона знала, де болото. Невеличка смужка твердої землі вганялась у дряговину. Олеся повела Татар туди. За деревами болота не було видно. Вона вела їх аж до краю твердої землі і зупинилась. Навкруг було темно, і пуща така, що тільки той, хто добре знав ліс, міг відсіль вийти, не загрузши в болоті. Татариж лісу не знали.

Високий Татарин скрикнув:

— Чогож ти стала? Веди!

Дівчина повернула ся до ворогів. На блідому обличчі палали темні очі. Вона глянула ворогам у вічі і тихо промовила:

— Я далі не піду.

Татарин підїхав аж до неї, показав їй нагая і вилаяв. Дівчина усміхнула ся.

— Я не поведу вас далі, хочби ви й вбили мене. Я вас, вороги, завела у сей ліс і ви не вилізете відсіль.

Тієїж миті ніж блиснув у татарській руці, і вдарив дівчину в груди. Як билина підрізана, впала вона до долу. Але вона ще не була мертва. Вона підняла руку.

— Кождий повинен рідну Країну боронити... Знайте се, вороги!...

Її голівонька схилилась і чиста душа покинула тіло. Татарин плюнув на неї, і всі вороги повернули назад.

А Михайлик тим часом добіг до дому. Він казав, що Татар хто й зна скільки. Люди покидали все і повтікали в ліс. Дід Данило думав, що він там і Олесю знайде.

День просиділи люди у лісі. Потім їм не стало їжі. Треба було вертати ся. Другого дня післали одного парубка подивити ся, що в селі. Парубок вернувсь і сказав, що в селі все ціле. Люди зрозуміли, що Татари їх обминули, і вернулись до дому. Алеж Олесі там не було. Дід Данило попрохав кільки чоловіка й всі, узброївши ся, гуртом пішли шукати її в лісі. Михайлик привів їх до того місця, де він покинув Олесю. Тут знайшли татарські сліди. По тих слідах пройшли в лісову пущу. Довго йшли, аж поки побачили кілька татарських коний, що позагружали в болоті; Татар не було. Мабуть вони позлазили з коний та й потопились у багнюці.

Дід Данило йшов попереду. Він перший побачив Олесю. Вона лежала мертва, з ножем в грудях. Ну шиї у неї був татарський аркан. Тут тільки зрозумів дід Данило і всі люди, що вона своєю смертю обратувала рідне село. Зробили мари з гілок і понесли дороге тіло до дому.

Другого дня ховали Олесю. Подруги дівчата несли труну. В ній лежала Олеся убрана як до вінця. На голові був вінок. Навкруг співали пташки, в горі сяло сонце. А вона лежала тиха,

спокійна. Навіть здавалось, що на обличчю її сяла якась радість. Еге, їй можна було радіти...

Ридаючи проводили її до холодної ями, ридаючи засипали землю. Не сам дід Данило плакав; плакали усі: і старі, і малі, чоловіки й жінки і подруги-дівчата. Але як кинули на могилку останню лопату землі, дід Данило підвів голову. Він уже більше не плакав. Обличчя йому було поважне. Він простяг руки над могилкою і сказав:

— Кожий повинен боронити свій рідний край, не жаліючи життя! Дай, Боже, усякому такої смерті!

К а т о р ж н а .

Каторжна — се було єдине ймення для неї:

— Унеси дров у хату! чи чуєш, каторжна ти!
— кричала мачуха.

— Геть зперед мене, каторжна! — визвірювась на неї батвко, вертаючись п'яний з шинку і точучись по хаті.

— За що ти мене стовхнула, каторжна! — пишав двоохрічний мачушин хлопчик, б'ючи її кулаками.

І так усі. Навіть хлопці та дівчата на вулиці хоч і не так часто звали її каторжною, алеж і на ймення затого ніколи не звали, а коли звали, то усеж з додатком: „Ота каторжна Докія...“

Та й було за що. Відколи мачуха увійшла у батькову хату, — ся маненька, семи років, дівчинка і разу не глянула на неї по людському, а все зпід лоба. Може вона бояла ся мачухи, не знаючи ще, яка вона, а тільки тим, що вона — мачуха; а потім не кидала бояти ся тим, що вже знала, яка вона. Може; а усеж був у неї завсїгди вовчий погляд. Та й не погляд тільки.

Третього чи четвертого дня після свого весілля мачуха звелїла їй горшки поперемивати, а в неї, бачите, чомусь затрусили ся руки, і вона впустила та й розбила горща. Не можнаж було дурну не „повчити“ — і мачуха дала їй штурханця. І ось, після сього — хоч ти їй що, а нічого не вмїє до пуття зробити: або побє що, або наплута, накрутить і не так зробить, як треба. Довелось вчити трохи не що-дня, а далї й що-дня...

Так щож вона - - покаєть ся? перепросить? Така! хоч ти її вбий, — слова од неї не почувєш і ніколи не заплаче, — найбільш, що й не заплаче ніколи!

— Докіє! — (спершу ще її таки на ймення звали) — чому хвіртки не причинила? Теля вибігло
Мовчить.

— Кому я кажу? Чи я тобі не казала?

Мовчить, у землю очи втупивши. Убив би на сьому місци!

— Чи ти оглухла? — мачушина рука з усієї сили бє її по щоці.

Стоїть, мовчить.

— Так слухайже! слухай! слухай! ось тобі, щоб слухала, щоб слухала, щоб слухала — чувєш ти!

Ні пари з уст! ні сльозини з очий, мов їй і не болить! Одного разу мачуха не втерпіла:

— Хоч-би ти заплакала коли, каторжна!

А вона тільки глянула на неї зпід лоба, як вовк, і мовчить. І так завсїгди. Бє її мачуха, бє, поки не втомить ся, поки не заболять руки, — аж тоді кине:

— Уу!... проклята! каторжна!

А до батька яка вона? Ще як мати її жива була, так і тоді тільки до неї й ластила ся, та в-двох усе плакали. Тоді хоч плакала! та що з того! Такаж і мати її була: або плаче мовчки, або докоря: на що пеш, на що жидови хлїб носиш? Давав їй він доброго прочухана, як під п'яну руч! Ну, тож матір бив, а с'яж чого тікає од його? Не завсїгдиж він п'яний — іноді схочеть ся йому пожалкувати її, — усеж рідна дитина, — отсе і покличе:

— Докіє!

Підійде, голову похнюпить.

— Докіє! дочко... — почне батько та й зупинить ся: мов колода вона перед його стоїть. Штовхне її з пересердя, устане, плюне та й піде з хати, прómовивши: — Ну, каторжна!

А з мачушиними дітьми що вона виробляла? Мало вона їх би́ла та штовхала? Як тільки мачухи в хаті нема, так і єсть їм. А одного разу таки розманіжила ся: увіходить мати тихенько в хату з городу, дивить ся — сидить вона на полу і хлопчика — років півтора було — мачушиного на руках держить, та так цілує та примовляє:

— Голубчику ти мій! манесенький! поцілуй мене! — ніхто ще мене не цілував, як мама вмерли...

Мачуха як скрикне:

— Бач, яка ніжна! А Оришку на що на городі вдарила? Івасику! бий її, бо вона Оришку би́ла! Бий кулачком, кулачком її!...

І воно, маненьке, взяло та й штовхнуло її кулачком. Як скочить вона, як кине його на стіл — трохи дитини не вби́ла — та з хати! Не потрапила її мачуха й попобити. І більш до дітей і не підходила, і на руки не брала — хіба мачуха звелить,

Отак-же вона й на вулиці. З неї почнуть сміяти ся:

— А за що тебе мачуха за волосся з двору в хату тягла?

А вона зараз кулаком!

І злаж вона була, на усіх зла! І всі їй були вороги, і вона усім ворог — каторжна, та й годі! Мабуть, у неї не серце, а камінюка була. І все ховаєть ся од людей — мабуть заздро, що люди веселі, — так щоб не бачити. Піде у садок, аж у гущавину, та й сидить. І що вона там робить — хто її знає. Діти мачушині хотіли довідати ся і назирцем одного разу побігли за нею. Так, кажуть, пролізла аж у гущавину та зараз до калинового куща — ріс там кущ калиновий великий — сіла там під ім і головою до його припала і руками його обхопила та й каже:

— Калинонько, — каже, — моя червоная, рідна моя матінко! Покрий мене своїм листоньком зеленим, своїми ягідками червоними! Одна ти

в мене рідная, улюблена!... — каже, а сама плаче...

Еге, вона плакала. Вона плакала тим, що у неї не камінь у грудях був, а маленьке дитяче серденько. І те серденько так хотіло любити, так хотіло!... Алеж любити було нікого!... Суворого та часто й густо п'яного батька вона не любила, матері не було, мачушиних дітей мачуха любити не давала. І вона плакала та обнімала червону калину, поливала їй землю своїми слізми... І нахилилася тоді до неї калинонька свої віти, і здавалось дівчині, що то мати рідна руки до неї простягає... І так вона плакала, поки не почує, як мачуха кричить:

— І де вона, та каторжна, забігла?

Тоді уставала вона з землі і втирала сльози. Одразу застигало її обличчя мов камінюка, і очі втуплювалися у землю, і вона знову була тоді справді каторжна, що її нічим не дошкулиш — ні словом, ні ломакою. Такою вона йшла од калини...

Такою вона й тепер вийшла і одразу страшенно поблідла: вона побачила, як од гушавини побігли мачушині діти. Невже вони знайшли її схованку? А може — ні, може вони тільки так бігли?... Алеж вони не так бігли, вони знайшли, побачили, почули і розказали про все мачусі.

Днів через два Докія знов була під калиною, засиділась і не почула, як мачуха її кликала. Уже тоді почула, як мачуха знайшла її у гушавині і притягла за волосся в хату.

— Стрівай же ти, каторжна! я тобі дам, як тікати од роботи під свою калину!

І мачуха вхопила сокиру і побігла у садок. Докія одразу так і заніміла. Слухає, коли зазвеніла сокира у садку, затріщали гілки, — ось ще, ще... Вона кинулась, себе не памятаючи, пробігла садок, добігла до гушавини... Мачуха рубає калину.

Дівчина несамовито скрикнула і кинулась міждо калиною і мачухою. Мачуха аж злякалась.

— Ти чого прибігла?!...

— Не займайте моєї калини!...

Очи їй горіли, а щоки були білі-білі; груди так і здимали ся.

— Ах тиж падло! Геть!

І здорова мачушина рука одкинула геть маленьку дівчинку. Сокира рубонула — жалібно хряснула цівка калинова, і впала стебелина, тремтючи листям.

— Мамо! голубонько! рідненькі! не рубайте! помилуйте!

— Геть, каторжна!

Вона кинулась до мачухи, цілувала їй руки, затуляла своїм тілом останні калинові стеблини.

— Геть, каторжна!

Але каторжна обхопила руками кущ, і її тонкі маленькі пальці так і застрягли на цівці. За малим пальців їй не поламала мачуха, поки одірвала од калини, одволокла геть і останніми разами дорубала дерево.

Так росла Докія: без ласки, без жалування, без ляльок, без дитячих іграшок, без калини — тільки співала іноді тихо, — як знала, що її ніхто не чує, — тихо та жалібно. Де вона тих пісень вчила ся — Бог її святий знає, — а вміла багато — та все жалібно — так, мов самі вони в неї з серця лили ся:

Ой до когоч-би я прихилила ся?

Прихилилась-би я до калиноньки,

До калиноньки, до червоної!...

А калинонька нахилияєть ся,

Моє серденько розриваєть ся...

А як отсе побачить кого, зараз і змовкне і знову така, як і була: очи до долу, обличчя закам'яніє.

І так минали роки. Минули — і з маленької дівчинки виросла доросла дівчина. Алеж се не одмінило її становища: так, як і раніше була

її мачуха і зневажав п'яний батько; як і спершу, не мала вона на улиці подруг і була усім чужа, не маючи нікого до себе прихильного; та й сама не була вона ні до кого прихильною: зосталась вона каторжною, як і була.

Ні, була й одміна. Колись мов закам'янілий упертій вираз на обличчю тепер неначе пом'якшав. Алеж се, зробило ся не тим, що вона пом'якшала своїм серцем до людей, а люди до неї, — ні, одміна на обличчю була послідком страшної невсипущої журби, котра гнітила їй душу, розривала груди і, не маючи вже сили ховати ся в серці, виявлялась і на обличчю. Ся журба була й тоді, як Докія була ще маленькою дівчинкою, алеж була не така дужа, та й упертість перемогла її. Потім помалу-малу заворушили ся у дівчини в голові думки. Які? про віщо? Вона спершу й сама не знала до пуття, як і про віщо вона дума: думаєть ся, та й годі. А думало ся усе тільки смутне, усе тільки журливе і ось нарешті з сього безладдя розумового вибила ся, виявила ся виразнійш од усіх одна думка: За що мене так мучуть? А потім: хіба я гірша од иньших? — І сі дві думки не давали їй спокою. Вона не могла бачити, що й вона була іноді винна, що її не люблять; що коли її ображувано й зневажувано, то й вона, як мала силу й змогу, не лишала сього без пімсти, а іноді й більш. Вона не могла зрозуміти, що вона сама була винна, що одіпхнула од себе Христю тоді, як та на вулиці колись підійшла до неї і сказала:

— Докійко! я...

Правда, усі вони — і хлопці, і дівчата, і ся Христя з їми — якось особливо дошкуляли їй того вечора своєю зневагою, алеж Христя охнула ся, їй шкода стало бідної Докії і вона, за того плачучи, промовила:

— Докійко!..., я... мені тебе... я...

Може вона хотіла далі сказати, що вона від сього часу буде вірною подругою Докії,

— алеж вона сього нічого не сказала, бо Докія скрикнула:

— Геть! — одіпхнула її і втекла з вулиці.

Вона, кажу, не могла ще зрозуміти того, що в таких випадках сама іноді була винна; не могла, бо дуже велику вже кривду зазнала вона від людей. І вона виноватила сих людей за все: за свої муки та сльози; за своє дитинство безрадісне, безпросвітне, безлюбівне; за свої марно гинучії молоді літа — за все, за все! І люди були справді винні. Одні пекли її, мучили — така була її мачуха. Другі — не хотіли зрозуміти її мук, а тільки глузували з неї (або їй так здавалося, що глузували) — такі були дівчата, парубки. І вона це все терпіла і не знала, чим пособити собі. І отоді прокинулась у неї в серці журба така страшна, сум такий великий, що він налив їй усі груди, не давав спокою ні в день, ні в ночі.

— Каторжна! од усіх лаяна, од усіх зневажана! За що? навіщо? Господи, хоч-би вмерти!

А через хвилину, під впливом тогож тяжкого горя, котре збурювало її у грудях всю лють, вона думала про пімсту.

Еге, її ніжне, любляче серце бажало тепер пімсти: вона задушила б їх усіх, хто зневажа її, хто глузує з неї!

Вона не дівувала так, як дівують другі дівчата. На вулицю чи на вечорниці вона ходила мало: раз те, що мачуха не пускала; друге те, що вона їх не любила — тих хлопців та дівчат — і... боялась; третє — не мала в чому піти, бо всі сміялися з того дрантя, у котрому водила її мачуха. Ні, вона не дівувала! І хоча деякі парубки таки задивлялися на її стан високий рівний, на її очі темні, на коси чорні, на брови, — алеж тільки задивлялися, а далі йти не зважувались, бо до сієї каторжної не можна й приступити ся — така зла — зараз стусанами нагодує. А сама вона про се не думала — може вона й вродлива була, може мати й дала їй бровенята

(та не дала долі) — вона сього не знала і не дбала про се, бо про се дівчата думають і дбають тоді, як парубки їм згадують ся, а їй ще ніякі парубки не згадували ся...

І так вона жила собі одлюдком з своєю журбою, з своєю мукою, а іноді — за останні часи дуже часто — з бажанням пімстити ся.

Одного разу мачуха післала її до тітки Одарки глечика попрохати. У Одарки — вечорниці. Увійшла Докія у хату — аж там шахтьори. Усі в червоних сорочках на пипуск, у чоботах з вимережаними халявами та підстонами та з китицями (рублів 18 чоботи!), у сукняних чумарках. Усі веселі, один на гармонію грає, другі пісні шахтьорські співають:

Позавидував мужик.
Що шахтьору добре жить:
Шахтьор пашеньки не пашеть,
Коси в руки не бірйють!...

На столі горілка, ласощі дівчатам. Сеж сьогодні на шахті гроші зароблені давано: рублів по 20 — по 25 на місяць шахтьори заробили, та всі тут за день, чи за два й прогуляють. А й граєж гарно отой на гармонію! Та й сам гарний: одежа аж вилискуєть ся, а пояс так і сяє увесь од блищиків та од гудзиків; а з лица? — брови такі!... Та не встигла ще Докія і добри-вечір сказати, як він углядів її та й крикнув:

— А, ось і дівка йде нова!

Та як кинеть ся до неї, та й обняв. Вона його добре пхнула — аж поточив ся — а сама навтіки. Всі як зарегочуть ся, а він за нею з хати та й піймав у дворі.

— А стій, дівчино, — яка ти швидка! Хочу на тебе подивити ся, чи гарна ти?

Та поставив її проти місяця — місяць ясно світить — та й дивить ся їй у обличчя, не пуска. То зла вона була на його, а то де й злість поділа ся, — сором тільки зробило ся хто й зна

й як. Як кинеть ся вона, вихопилась та тікати знову. А він кричить:

— Постій, дівчино, подожди! Отже їй-бо ти гарна!

Утекла, та спробою як улетить у хату, аж мачуху злякала.

— Тю на тебе! Чи ти сказала ся? Деж твій глечик?

Де глечик! Вона й забула про глечик! Сказала, що не дала Одарка.

Полягали спати — не засне вона. Усе місяць повний перед неї просто їй у обличчя дивить ся... а він нахилився до неї: чи гарна? Ой сором! ой сором! А він-же сказав, що гарна? Невже? От, якби тепер глянути у зеркало! Чи не можна. Як його звать? Він не з Ковалівки — мабуть Оврамівський. Та чого він на неї так дивив ся?...

І спала, й не спала вона... Другого дня мачуха добре попобила її за те, що стане та й стоїть, як стовп, а діла не робить. Дума, чи що, вона, каторжна?

Та дарма! У суботу у вечері вона вже біля вікна у Одарки і дивить ся, чи там він. Нема... І у другу суботу, і у третю — усе його нема, і не йде він їй з думки. Коли у неділю смерком іде вона левадою хмизу набрати, аж хтось —

— А здорова, дівчино! чия ти?

Глянула — він! Так на їй і затрусило ся все! Стоїть — з місця не рушить. А він підійшов —

— Те-те-те! Та се та, що я при місяці дивив ся! Чом же ти тоді втекла?

Та за руку її. Злякалась вона чогось, чи що — хотіла бігти. А він не пустив. Обняв та як пригорнув!... Нічого вона вже потім не знала, нічого не чула ні того вечора, ні другого дня — нічого! Тільки чула, як на її губах його поцілунки горіли.

Що далі було? те, що вона покохала. Її серце нарешті знайшло кого любити і віддало ся... Ні

про віщо вона не думала тоді — хай бють і лають — байдуже! байдуже! Їй не болить після цілування солодкого, пригортання щирого. Байдуже!...

Прийшла весна весела, верба зазеленіла, соловейко затьохкав, вишні цвітом відкрили ся. У садок вона вийде — серце з грудий вирвати ся хоче. Небо синіє далеке й широке; хмарки по йому, як ягнятка, біжать; степи-ліси зеленіють, садок увесь пахощами обнімає — ох, і красож Божая, якаж ти гарна! Ой світе мій милий, світе веселий та красний! якже на тобі гарно жити, вірно любити!... Заспіває вона — сама пісня з грудий рветь ся, серце розцвітає, душа в гору лине, А зострінеть ся з їм під вербою зеленою, під вишнею запашною, рясно квітом укритою, зострінеть ся — ніч їй мала: не наговорить ся, не намилиуєть ся. Ох, і любилаж вона! так любила, що всю душу віддавала і назад не думала брати. Візьми мене, милий мій, коханий! Мене ще ніхто не любив: візьми мене, бо уся я твоя! Ночі тихії, зірки небеснії! тільки ви чули й бачили. Світе мій ясний, світе мій красний!...

Минула весна, літо минає... Чи не минає з їми й щастя?

Ні, ще не минуло! Садком зеленим з повітки Докія Семена випровожає. Дійшла до перелазу. Щоб далі дівчина йшла, так люди побачуть. Обвила вона йому шию своїми руками, пригорнула ся до його.

— Семеночку мій, соколе мій! Чого ти такий невеселий став? Чом ти не такий, як спершу був? Усміхнув ся Семен:

— От дурна! Тобі тільки поцілунки на думці! Не всеж цілувати ся, не вікиж обнімати ся!

— Не до віку!... Ох, Семене, що-бо ти сказав! А я умерлаб коло тебе... Тільки й віку мого, що твоє кохання! Як покинеш мене, — загину без тебе! Не покидай мене, Семеночку, голубе мій, сонце моє, щастя моє!

Та й впила ся вустами йому у уста... І не одірвалась би мабуть, якби сам він не одірвась.

— Прошавай!

Пішов, та знов не прийшов. І тиждень, і два минуло, а його нема. І осінь прийшла, а його все нема. Вона не хотіла няти віри тому, щоб він її кинув. А вже з неї всі дівчата сміяли ся...

Вона ждала і — діждала ся...

Стріла таки вона його, стріла — у день серед вулиці. Кинула ся вона до його — забула, де й коли се все:

— Семеночку, голубчику!

А він:

— Тю! чи не здуріла!

Та й пішов. Кращеб він її убив! Вона, коли чує, — регочеть ся хтось. Озирнулась — двоє дівчат з неї сміють ся.

— Утік? — кажуть. — Він уже давно до Пріськи ходить.

— Невже правда? Ні, не вірю! Сама піду, впевню ся!

І пішла туди на вечорниці. Він там і Пріська там. І не дивить' ся він. Вона до його, а він од неї — аж усі помітили. Не мала змоги й слова йому сказати. Тільки як виходила, почула, — каже він:

І чого вона каторжна так вязне до мене?

Ось! Вона і од його почула се прокляте слово, і йому вона вже каторжна. Усім вона каторжна, усім на світі! Усі її ненавидять, усі! А як вона його любила, Боже! як любила! — все йому віддала, все! І він зрадив! І він такий, як усі. О, прокляті! Розірвалаб усіх, задушилаб, спалилаб — і його, і ту Пріську, і тих парубків та дівчат, що з неї сміяли ся, глузували, знущали ся. От якби було чим — вона зараз підпалила би сю хагу.

Голова їй горіла, думки плутали ся. Груди пекло.

Якби чим запалити? Чи нема в неї в кармані сірників? Вона почала шукати, чи не зосталося якого сірника, чи не сховала вона як небудь, ростопляючи піч. Вона вивернула карман, витрусила — нема.

Вона швидко пішла з двору, пробігла вулицею і добігла до своєї хати. У вікнах не світить ся — полягали. Сіни не засунені, хата — теж. Вона увійшла у хату.

— Хто там? — спитав ся з просоння батько.

— Я! — сказала Докія і зараз же знайшла на комені сірники і побігла з хати.

— Куди ти? — гукнув батько.

Але вона не одмовила. Знову пробігла вулицею, але не пішла у двір, де вечорниці, а перелізла у город і зайшла ззаду, щоб ніхто не побачив. Велика повітка була прироблена до хати. Докія зупинила ся під нею. Вона розгорнула жменю, у котрій стиснула коробочку сірників. Вона була спокійна...

Вона черкнула один сірник. Він заняв ся і зараз же погас. Сердито кинула вона його осторонь і запалила другий. Він горів. Докія почала підпалювати їм солому у дахови. Але дах був мокрий, і сірник погас. Те-ж було з третім і з четвертим. Треба знайти сухої соломи... Вона знайшла сухої соломи, згребла її до купи долі у кутку під очеретяною стінкою і запалили. Солома затліла ся і почала горіти. Нарешті! Ось коли зайняло ся. Гори швидче, займай ся! От гарно! Од повітки вогонь на хату. І всі вони згорять.

І Докії згадала ся пожежа, що вона її бачила в літку. Ух, страшно; Так і тут буде. Але там ніхто не згорів, а тут усі згорять. І Санька згорить? Санька — маленька дівчинка, дочка досвітчаної матері. Докія за останній час дуже її улюбила, і дівчинка теж любила її. Алеж вона згорить... Така гарна, ласкава... І Докії уявило ся все: як хата горітиме, як Санька простягатиме руки з полумя і кричатиме:

— Ратуйте! Докієчко, витягни мене!

Господи! За віщо-ж? За віщо вона спалить її? Сеж гріх! Людину убє живу. Та й не її саму — Господи! може усе село займеть ся. На щож се вона робить?

А солома шипіла, шкварчала і починала розгоряти ся. Ось полумя вибухнуло. Ось-ось повітка займеть ся.

Та, Боже мій! Та на щож се вона? Треба гасити мерщій, а то все займеть ся. Вона кинулась до вогню, хотіла затоптати його ногами. Але він горів. А їй уже вчувало ся, як Санька кричить:

— Докійко, ратуй!

Червоне полумя одно перед нею. Треба його погасити. Вона одразу зірвалась з місця і впала на полумя. Воно пекло її, на їй займала ся одежа. Але вона того не чула. Вона хапала руками палаючу солому, підгортала під себе і силкувалась гасити. Але вже вся одежа горіла на їй. Тоді, не знаючи що робити, вона скрикнула:

— Ратуйте, хто в Бога вірує! Ратуйте! — і більш нічого вже не памятала...

* * *

Очутилась вона дома. Ні, не очутилась, а у перше росплющила очи. Де вона і що з нею — того вона не розуміла...

Її обратували парубки та дівчата, вибігши на її скрик з хати та догасивши пожежу. Вона страшенно попекла ся, але вона того не чула: її ще дужче пекла горячка.

Страшно вона мучилась. Усі її розпалені думки крутили ся тепер круг одного осередку: її все здавало ся, що вона гасить пожежу, і вона борсалась, кидалась, давила попеченими грудями піл, на котрому лежала, і кричала:

— Ратуйте! Люди згорять! Санька голубочка згорить!...

.....

Перед смертю вона очутилась зовсім. Вона зрозуміла, що вмирає. Біля неї стояв батько. Мачухи в хаті не було. І більш не було нікого. Вона пізнала батька, але нічого йому не сказала. Вона промовила тільки:

— За що? Господи, Боже мій! за що? — і, несамовито скрикнувши, упала знову на подушку, з котрої була підвела ся.

Через кілька хвилин вона була мертва.

* * *

Її поховано; і ніхто не пожалів її. Вона усім зостала ся каторжною. Санька тільки плакала. І ніхто і не думав одмовити собі на те питання, котре кинула дівчина вмираючи: За що? За що стільки муки, горя та сліз додають людям люди, коли й так життя таке коротке і таке сумне?...

Н е л ю б.

І.

Матери своєї я й не зазнаю — трьох років мені ще не було, як вони вмерли. А батька добре памятаю: високі такі, худі, борода невеличка, а очі великі, ясні тихі... У мене, кажуть, такі очі — од батька спадщина. І усе нездужали батько.

Як умерли мати, то батько через рік у друге одружили ся, удову узяли з нашого таки села і двоє дітей у неї. Змалку я мачухи не улюбила, а вона мене. Та поки батько живі були, то нічого, а потім...

Шіснайцятий мені пішов, як батька у осени поховала. Що то плачу було...

Горе мені тоді стало з мачухою. Нї в день, нї в ночі спочинку нема, а лайки та штурханців до несхочу... Та не хочеть ся про те й згадувати!

Рік поминув, каже мені мачуха:

— Харитино, тебе свататимуть.

Я як стояла, так і зомліла.

А вона знову:

— Чуєш, що тобі кажу: свататимуть тебе.

— Чую, кажу.

— Даниленко Яків сватає. Сими днями будуть старости.

— Я кажу, не піду за його.

Як визвірить ся на мене мачуха:

— Я тобі дам не піду! — Не до віку: мій хліб їстимеш.

Та й пішла з хати, дверима грюкнувши.

Божеж мій, що мені робити! Зіпхнути хоче мене мачуха. А все через батьківщину: батько як помирили, то половину усього, і хати половину, мені оддали і люди при тому були, а вона, мачуха, каже: нічого тут немає твого — у скрині твоїй твоє. І хоче ото виперти мене, а самій хазяйнувати.

Знаю я того й Якова Даниленка — не син отецький, а так собі приймак — прийняв його Даниленко ще малим сиротою, як своїх дітий не було. А там як свої діти пішли, то й був у їх Яків син — не син, наймит, — не наймит. І напустили вони його оженити, щоб робітниця у хаті була — та й нагледіли ото мене.

Молода я ще була, не любила я нікого ще. Тоді не так було, як тепер, — ще коса не заплітається, а вже до парубків горнеться. Тоді не так було, і не любила я ще нікого. А й за Якова йти не хотіло ся — усе одно, що вмерти. Та й такий він з себе миршавий, нікчемний, слова до ладуне промовить, усе мовчить похнюпившись. У нас на вулиці „Сичем“ його дівчата дражнили. Гірко мені було на серці, як прийшли старости, не хотіла я й виходити. Та мачуха вигнала і рушники звеліла винести. Повязала я старостів рушниками...

II.

До церкви мене виряжають, а я плачу так, що й світ білий мені гасне. Умовляють мене дівчата: Не плач! Годі сумувати!“ А я їх не дуже й чую за своїм горем.

Прийшли до церкви, — не чула я, як і службу правили. Почула тоді, як покликали на рушник ставати. Повінчали нас. Я як мертва. Хочби вже швидше край, думаю. А який край і сама не знаю.

Як я весілля висиділа — і не знаю тепер. Усе туман якийсь у голові був... І все більшав та

більшав він. І до того вже голова моя стуманіла, що мені мов байдуже зробило ся до усього. Круг мене пють, співають, вигукують, а я як деревяна. Та ще не усьому кінець...

III.

Почала я у новій сімї жити. Непривітно мені. До чоловіка й забалакати мені не хочеть ся і не дивилась би на його. А свекруха, чи минув день який після весілля, чи не минув, уже й коверзувати почина. Ще не світ-не зоря, будить мене:

— Уставай, дочко, у печі треба ростопляти. Уставай та порайсь!

Устала я, води наносила, дров унесла, почала топити, поратись, а вона усе лежить. І наварила я, і хату причепурила, а вона тільки тоді устала. І снідати я даю, і обідати я даю, і картоплю пішла я копати, а вона ні до холодної води. І день так, і другий, і третій. Бачу я, що уся робота на мене складаєть ся, важко мені терпіти, а мовчу, роблю поки. До чоловіка не балакаю ні про се, ні про віщо. Спитаєть ся що — одмовлю, а більше й розмови в нас нема. І ходимо ми обоє з ним сумні і не жалко мені його суму, не налягає моє серце до його. Ще й рада я немов, що він сумує: Не я одна нудитимусь, думаю собі, понудиш ся й ти!

Місяць минув — мені не лекшає, роблю без просвітку, Докиж воно буде, думаю собі? Не поступатимусь-же, не хочу. І почала ся у нас сварка. Свекруха каже: — „Роби!“, а я собі кажу: — І ви, мамо, робіть!“ І доти догризли ся, поки таки за обідом одного разу як гримне свекор на мого чоловіка:

— Якове, а чому ти своєї жінки не вчиш?

Мовчить мій Яків. Не можна йому оступати ся, бо й сам живе як сорока на тину: схочуть, зараз виженуть.

— А чому ти не вчиш? Та я її таку-сяку навчу!

Та до мене з кулаками.

Одхилила ся я на бік та з хати. Поки свекор повернув ся, я вже далеко була.

Сікаєть ся бити мене свекор, та тікаю я. І так з тиждень було. Бачить свекруха, що нічого не вдіє, почала й сама робити, і пораємось ми вже у двох. То було у нас погано у хаті, а тепер ще погіршало. Боїть ся свекор мене бити, щоб не кинули ми, а на Якова ремствує, що він мене не вчить. А Яків зовсім засмутив ся через мене, що й не дивлю ся я на його. Тільки свекруха все лаєть ся, а ми всі мовчимо, слова за день один до одного не промовимо.

Минув так рік — змучила ся я. І Яків такий зробивсь, що зовсім мов у землю увійшов — темний, пригнічений ходить. А я все мовчу і хоч сама змучила ся, та радію, дивлячи ся на його смуток: ти мені світ завязав, завяжуж і я тобі!

У ночі одного разу чую, повертаєть ся мій, Яків до мене:

— Харитино!

— Чого! — кажу я, а сама здивувала ся: чудно якось він до мене забалакав.

— За що ти знущаєш ся з мене?

— А за що ти мені світ завязав?

Мовчить він. А міні дивно стало, що він про таке зо мною забалакав: рік ми прожили, ні разу ні про віщо не балакали. як чоловік з жінкою.

— За що ти, кажу, мені світ завязав? Хіба я хотіла йти за тебе? Сам ти знав — з неволі я йшла, бо несила моя була. Навіщож ти мене брав?

Мовчить він і я замовкла. Тихо, а далі знов забалакав:

— Сам я в неволі зріс, неволею й тут зробив. І тим я винен, що неволі не зламав. Та вже того не переробиш. Треба якось жити...

Зупинив ся він, жде од мене слова. А я ні пари з уст.

— Харитино, чи вже в тебе й слова для мене нема?

— Нема, — кажу.

— Хіба тобі не тяжко?

— Тяжко, одмовляю, — та не розважиш ти моєї туги.

І знов мовчимо.

— Харитино, треба нам одділити ся од старих.

— Про мене, одділяйсь, кажу.

— Хіба тобі однаково?

— Однаково, — кажу, — а сама радію, що хоче він одділити ся.

Зітхнув він, далі каже:

— Ні, тобі не однаково. То ти гордуєш мною, тим і кажеш так. А нам треба одділити ся. Я давно вже намислив.

Промовчала я, і він більше нічого не сказав.

Тількиж вранці пішов він кудись. Довго ходив, вертаєть ся і каже:

— Харитино, у нас хати нема. Як одділи- мось, то треба у найми йти.

— То-що, — кажу.

— Я вже поєднавсь: у двох на рік у око- номію.

— То й добре, коли поєднавсь.

Прийшов батько, свекруха увійшла. Каже їм Яків:

— Тату, спасибі вам за хліб-сіть, за добро ваше! — і кланяєть ся їм обом.

— Як то?

— Підемо ми од вас.

— Як то підемо? Чого?

— Нема ладу між нас. Підемо ми собі.

Як завершить свекруха:

— Бач, такого-сякого вигодували-викохали, а він тепер кидати.

І почала і почала. Свекор теж. Лають нас обох. А Яків мовчить на те, тільки каже:

— Нема ладу у нас: не можна нам вкупі жити.

І скільки не лаялись і не просили, не згодився Яків — пішла ми. Не дали нам нічого — в чому були, в тому й пішли. Тільки скриню я свою забрала. І дивувалась я тоді на Якова. Бач, сич понурий, пригнічений, а дивись який! Як сказав, так і зробив. Дуже мені дивно те було.

IV.

Почали ми у наймах жити. Яків за простого наймита став, а я за дробинницю. Живемо собі нічого. Одпочила я зовсім після тієї гризної щоденної — веселійше мені стало, а Якову мовби однаково — як ходив смутний та мовчазливий, так і тепер ходить. А я на те не зважаю: думка така, що вже того не переробиш, чоловіка не збудешся, — треба жити з їм. А коли він нелюбий мені, то краще й не згадуватиму про його. А тут ще міні воля стала: народу у окономії багато: з тим поговорю, з тим посміюся а його увесь день не бачу, бо не на одній роботі ми. І ночуємо не в купі — не схотіла я до його у челядню ходити, у птишній собі ночую, і він до мене не вчащає. І живемо ми так, що для людей мов чоловік і жінка, а для себе як чужі.

Минув місяць — зовсім я оджила. Весела, жартовлива зробилася; хто йде проз мене — не мине, усякий зачепить і я усякого зачеплю. Гарно мені.

І був там у окономії наймит один, Денис, з нашого-ж таки села парубок, після нас уже найнявся. І як побачила я його — упав він мені в око. Високий та стрункий, брови чорні, очи великі, блискучі. Стрілися ми у перше у челядні. Як глянув він на мене, так тими очима-зорями

і пропік мою душу. З того часу що не роблю, де не буваю, стоїть він перед мене, вабить він моє серце.

У неділю було. Упорала ся я з дробиною, випрохала ся у прикащика і пішла у ліс по ягоди. — Яків мене пускав куди схочу — слова ніколи не скаже. Сама я пішла. Іду лісом, пісню собі співаю... Тільки зійшла я на прогайльовнику, чую іде хтось проти мене, кущі ламають ся, тріщать. Зупинила ся я, жду. Виходить Денис. Застукало в мене серце та й стихло, як пташка упіймана. Стою, мовчу, та на його дивлю ся. І він на мене дивить ся, зупинив ся. А далі озиваєть ся:

— Здорова, Харитино! А чого тут блукаєш?

— А тогож, чого й ти мабуть?

— Справді? — каже він, сам ніби всміхаєть ся.

Не знала я, що сказати. Підійшов він до мене.

— Е, та ти ягід, каже. нарвала. Мабуть солодкі.

— Солодкі, та не всякому, — одмовляю.

— А мені?

Подивилась я на його, — зорять на мене його очи. Стуманіло у мене в голові. Простягла я йому глечнк.

— Бери, — кажу.

Узяв він у жменю, хотів їсти, а далі:

— Ох, утомив ся, — говорить, — я. Давзй, сядемо та одпочинемо.

Сїли ми. Він ягоди їсть, а я у землю дивлю ся та мовчу.

— Харитино, чого ти така мовчазна стала?

І хочеть ся мені одказати йому, пошуткувати, та не можу я. Ще нижче схилила ся. Чую я, обніма він мене однією рукою за стан.

Харитино, глянь на мене.

Глянула я в його очи та й потопла в їх. І не чула ся, як пригорнув він мене, цілувати почав.

— Харитино, болить моє серце по тобі.

— А моє...

Не доказала я за поцілунком. Млосно мені і гарно мені, збезсиліла я уся, а його руки усе дужче та дужче пригортають мене...

V.

Щаслива я була. Причарував він моє серце так, що на віки, здавало ся, не одірву ся од його. Поки без його, думка тільки про його, а як з ім — то й раю мені не треба. Не йде, а летить мені з ім час, і два місяці, як дві хвилиноньки пролинули. Почали про нас люди балакати, почали налякати, та мені дарма. Що мені людська слава та поговор, коли він біля мене! Балакайте, скільки собі хочете, а я щаслива. Не знаю, чи відав про те Яків, мабуть знав, бо дуже вже люди про нас балакали і дуже вже він похмурий зробивсь — як та хмара ходить. Тільки всеж тихий, слова, мені не скаже. І не знаю, докиб воно тягло ся якби лиха несподіваного не склало ся.

Був у нас прикащик один з салдатів, молодий ще парубок. Упала я йому в око і почав він мене дуже зачіпати. Де не стріне, забалакає, а то й припинить іноді, жартуючи, гостинців носить. Та я їх не брала і байдуже мені було до його. Почне він чіпляти ся до мене, а я йому:

— Не для тебе сад садила, ані поливала: я для того сад садила, кого полюбила; я для того поливала, кого цілувала.

А він на те не вважа. І так уже почав чіпляти ся, що й просвітку мені нема. Як тільки сама де зостану ся, без людий, так і він тут вродить ся.

Пішла я одного разу на річку качок загонити. А річка далеченько од окономії, у долині глибокій, ще й гайок по над нею. І тільки я у той гайок увійшла, так немов з землі він виріс перед мене, став на стежці й стоїть.

— А куди йдеш, Харитино?

— А туди, куди тобі не треба.

— Чого ти на мене така зла, Харитино?

— Мабуть тому, що ти такий добрий до мене.

— А я тебе, Харитино, люблю...

— То й люби, мені хіба що? А з стежки тїкай — мені ніколи.

— А з Денисом так є коли?

— Моє діло. Може з їм і є коли, а з тобою усеж ні!

— Не кажи так, Харитино! Чим я поганійший од його, чом ти мене не любиш?

Ухопив мене за руку, а в самого очи так і зайняли ся.

— Пусти кажу, не любитиму я такого поганця зроду.

І хотіла я вирвати ся.

— А! — покрикне тоді він, — так не будеж так! Не пушу я тебе! Хоч по неволі, а полюбиш!

І обхопив мене руками за стан. Пручаю ся я, вирвати ся хочу, так несилаж моя...

Тільки бачила я, як кинув ся до нас Яків, (чи він підглядав, чи так нагибав нас — не знала я). Як сокира блиснула і одразу пустив мене прикащик. Зупинили ся ми всі. На Якова страшно глянути, такий він — очи палають, а сам білий, як крейда, сокира у руках, підняв її у гору. Випростав ся якомсь, з маленького наче великий зробив ся. А прикащик стоїть, за праву руку лівою ухопив ся, а з руки так кров і дзюрить — зачепив його Яків сокирою. Стоїмо ми. Бачу чоловік мій спуска до долу сокиру, очи в його погасають, сам немов увесь згинаєть ся... Далі узяв мене за руку мовчки і повів, і я за ним мовчки іду. Одвів він мене на птишню і тільки що вступили ми у хату, а тут уже й люди набігли по Якова. Бачили, чи що як він прикащика рубонув, чи прикащик сам сказав — не знала я тоді. Тільки зараз-же забрали Якова, звязали, повели. Наїхав урядник, далі становий з слідствувателем. Мене

кликано, розлитували ся. А потім повезли мого Якова у місто. А я його й не бачила: він сам не покликав мене, а мені немов сором чогось у вічі йому було глянути. Побачили ся ми вже потім.

Мене прогнано з окономії і Дениса теж.

VI.

Одійшла я і не було мені спершу місця, де могла б я притулити ся. З тиждень перебула я у жінки знайомої, а там полекшало: обрящилось місце мені у одного хазяїна з нашогож таки села і найняла ся я до Пилипівки. Денис дома зостав ся, і була нам тоді воля: кохали ся ми до схочу. І не думала я ні про віщо смутне і про Якова зовсім не думала і не жалкувала за їм, а ще рада була, що збула ся його. Хоч і не перебаранчав він міні ні в чому, та усеж перед очима стирчав, нудота була. І не бажала я його більше й бачити, а надія у мене така була, що запровадять його далеко.

Аж поминуло місяців з чотири, кличуть мене до волости, оддають мені повістку — у місто на суд треба їхати. Моторошно мені трохи стало, та нічого робити, поїхала я і на тому суді була і Якова побачила: сидить він блідий та змучений. а біля його салдати. Роспитали ся мене знову про все, як діло було та й вивели з суду. Сиджу я, жду. І не довго ждала, як чую ось — ідуть люди, одчинили ся двері і увіходить мій Яків, а салдати за ним, а не біля його.

— Ну, тьотка, вот тебе муж твой! — каже один салдат. — Аправдалі.

Як почувла я те слово — наче мене хтось по голові вдарив...

...Тогож' таки дня ми й до дому пішли. Ідемо мовчки і слова нема у нас у одного до одного. Тільки гляне на мене іноді Яків, гляне, побачить, що я й не дивила сяб на його, та й знову пох-

нюпить. І так усю дорогу ізійшли і вже як до свого села доходили, озвав ся до мене Яків:

— Шож Харитино, як ми тепер житимемо?

— А як житимемо? Хіба наймів нема? — кажу.

— Я не про те... Не про те..., Найми знайдуть ся... А я про те, як ми будемо жити.

Бачу я, Харитино, що не прихляєть ся твоє серце до мене.

— І ніколи не прихилить ся, — кажу.

— І се я бачу... І не можна нам так жити...

Треба тобі йти по своїй волі без мене...

І сама я думала про се часто, і нічого так моє серце не бажало, як розв'язати ся з ним, з остогидлим. Що потім булоб зо мною, я про те не думала, а тільки одно таке бажання у мене пекуче було, щоб розв'язати ся, хоч як, а розв'язати ся з ним. Так, кажу, хотіло ся ранійше, а тепер, не знаю через віщо стало ся воно, — зовсім у мене зникло се бажання, а через віщо — не знаю. І не знаю я, яке слово тут треба до ладу сказати, а тільки одмовила йому сердито:

— Ти мені світ зав'язав, та розв'язати не твоя сила. Не можу я хльоркою міш люди піти, коли я чоловікова жінка.

Глянув він на мене пильно, подумав трохи та й каже:

— Твоя правда. Не моя се сила. Будемо жити вкупі.

Як сказав він се, то знову у мене в серці зненависть до його закипіла, і знову у мені схотіло ся розв'язати ся з ним. Та вже вимовилось таке слово і не вернеш його. Не сказала я йому більш нічого і так ми мовчки до свого села дійшли.

VII.

Наняв ся й Яків до того-ж таки хазяїна, де й я була. Живемо ми знову, як чужі. Прожили ми місяців зо три — єсть у нас рублів з вісім грошій. І трапив ся тут такий випадок.

Зустріли ся ми якось з Денисом і каже він мені, що треба йому податок платити, а грошей у його нема. Бачу я, що хоче він у мене грошей попрохати позичити, а не насмілить ся. Тоді я й кажу до його:

— А скільки тобі треба?

— Пять рублів — каже.

— Я тобі, — кажу, — принесу ті гроші.

І намислила я погане діло: узяти крадькома од чоловіка гроші і Денисови віддати. І як намислила, так і зробила. У скрині гроші лежали у гаманці, Яків їх туди положив. Обібрала я таку чашинку, як сама була, витягла пять рублів і оддала Денисови. А у самої думка така, що як спитаєть ся Яків, де гроші поділи ся, то скажу йому, що нічого не знаю, подума він, що хтось чужий гроші ті узяв. Така була у мене думка...

Одного разу робила я на полі — картоплю копала, а Яків дома був. І вернула ся, сиджу у хаті сама, бо й хазяїв дома не було. Чую я, ідуть до хати, розмовляють. Прислухаю ся — Яковів голос, балакає він з кимсь. Зупинили ся біля сінній обоє, а двері хатні трохи отхилені, то й чути мені їхню розмову. І каже той чоловік Якову:

— Дивую ся я тобі, Якове, як ти за своєю жінкою глядиш.

— А що? — Яків каже, голос у його неспокийний.

— Та що!... Казала мені кума Меланка, що сама бачила її у двох з Денисом Карпенком.

— То не Меланчине діло, — Яків одмовляє.

— І каже ще, що викрадає у тебе Харитина твоя гроші Денисови віддає. От і недавченко, каже, пять рублів оддала йому на податок.

Здивувала ся я: і як про все се Меланка дізнала ся? Хіба підслухала?

Чую я знову мій Яків каже:

— Гроші свої я лічу і вони всі цілі. А що кума Меланка каже, тому я не йму віри і не її се діло.

— Ну, як знаєш, той чоловік каже, — діло, звісно, твоє. А мені ніколи, прощавай.

Пішов той чоловік, а Яків зараз у хату, мене не помічає, бо у кутку я сиділа, і просто до скрині йде. І як на те тільки що виймала я з скрині шиття і незамкнену її кинула. Одчинив він скриню, калитку вийняв, глянув на гроші — і бачить тільки три рублі там. Ну, думаю, що то з цього буде? Тільки я це подумала, коли вздрів він мене і повернув ся до мене — білий-білий як крейда. А я мов-би то нічого не знаю :

— А чого тобі, кажу, треба у скрині?

Глянув він на мене пильно, потім каже: — „Вийняв я гроші... Може тобі на що треба буде їх, то не питай ся у мене, бери... Хай вони у тебе будуть“.

І положив перед мене калитку на лаву, а сам повернув ся і з хати пішов.

Так ось воно як! Щож се таке? Чи гордує він так мною, чи любить так мене? А що, як любить так? І тільки подумала я се — тяжко мені зробило ся, а чого — й сама не знаю. Тільки ось немов до грудий щось підкотило ся, пригнітали їх.

А що як се він так любить мене? І згадало ся міні усе наше життя до сього часу. Згадало ся мені, що ніколи він мене ні одним словом не образив, дурною навіть ніколи не назвав. Згадало ся мені, що він, знаючи про те, що покинула я його для другого, за мене трохи на Сібір не пішов, боронючи мене од прикащика. Згадало ся се усе і зрозуміла я, що не гордує він мною, а що любить мене так, що усе життя своє за моє щастя кладе.

Устала я і вийшла з хати. У дворі нема його. Пішла я далі на тік — нема. Повернула у садок — бачу сидить він під деревом на колоді, голову руками обхопивши. Підійшла я до його мовчки, стала. Підвів він голову, глянув на мене дивую-

•ись. А я як стояла, так і впала йому до ніг. Підхопив він мене:

— Харитино, що ти робиш?

— Прости мене...

— Підвів він мене з землі і каже:

— Не мені прощати тебе. Сам я винний, що світ тобі зав'язав. Прости уперед, ти мене.

— Якове, — скрикнула я, — що-бо ти кажеш? І заридала я такими сльозами, якими зроду ще не плакала і знову припала до його ніг.

Знов підвів він мене, посадив і сам біля мене сів.

— Виплач, каже своє горе. Може Бог нам щастя посилає.

І з того часу почало ся нам життя нове...

